

АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ

Анотація

Описано дослідження головної святині східного православ'я – Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Ключові слова: дослідження, Михайлівський Золотоверхий монастир, архітектура.

Актуальність дослідження пов'язана з браком спеціалізованих реставраційних видань і кризовим станом реставраційної галузі в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному огляді проведених архітектурно-археологічних досліджень як бази для подальшого відтворення видатних споруд Михайлівського Золотоверхого монастиря [1,2].

Михайлівський Золотоверхий собор, закладений князем Святополком Ізяславичем в “отчому” Дмитрівському монастирі, був присвячений небесному воїну, покровителю Києва Архістратигу Михаїлу. Собор освятили в 1113 році. Його інтер'єр не поступався за своєю красою константинопольським храмам: 3500 квадратних метрів стін займали мозаїки і фрески. Для мозаїк була використана смальта близько 180 відтінків. Найвідомішими з них є мозаїки “Євхаристія”, “Дмитрій Солунський” та “Святий Стефан” [3,4].

З XIV ст. назва головного собору – Михайлівський Золотоверхий – стала назвою всього монастиря. На початку XVII ст. на території монастиря була збудована трапезна з церквою Іоанна Богослова, трьохярусна дзвіниця та два соборні приділи. Ансамбль Михайлівського Золотоверхого монастиря став другим за значенням після Софії Київської ансамблем Верхнього міста. Дві дзвіниці – Софійського і Михайлівського монастирів – утворили історичну вісь Київської Русі, унікальну сакральну вісь, по якій, за давньою християнською легендою, має пройти Господь під час другого пришествя.

Монастир, який вистояв протягом віків, був варварськи знищений в роки панування “войовничого атеїзму” в 1934-1937 роках. Збереглася лише частина мозаїк і фресок та горельєф Архістратига Михаїла з фронтона собору. Деякі мозаїки (“Євхаристія”, “Апостол Фадей”, “Святий Стефан”, а також мозаїчні фрагменти) зараз знаходяться в Національному заповіднику “Софія Київська”, а мозаїки “Святий Дмитрій Солунський”, “Невідомий апостол”, фреска “Святий Миколай”, шиферна плита XII ст. та орнаментальні фрагменти експонуються в Державній Третяковській галереї в Москві та Державному Ермітажі і Державному Російському музеї в Санкт-Петербурзі.

Відтворення Михайлівського монастиря в формах українського бароко розпочалося згідно з розпорядженням Президента України Л.Д. Кучми № 20/96-рп від 27.01.96 року та розпорядженням Голови Київської міської державної адміністрації О.О. Омельченка [2].

Складному процесу відродження з небуття унікальної святині передували археологічні дослідження. Наявність цегляних підмурків значних споруд була виявлена:

у 1758 році – з південно-східної сторони огорожі монастиря;

у 1785 році – в архіерейському саду Михайлівського монастиря, з північно-східної сторони Золотоверхого собору;

у 1837-1838 роках – зі східної сторони Михайлівського монастиря (підмурки домонгольського періоду).

Територія, на якій знаходився ансамбль Михайлівського Золотоверхого монастиря, належить до історичного центра Києва і обмежена на північному заході Михайлівською площею, на півдні-південному заході – вулицею Трьохсвятительською, з інших боків – Володимирською гіркою. Археологічні розкопки на території монастиря проводились в кілька етапів, починаючи з 30-х-40-х років ХХ століття і до 1998 року. В 30-х-40-х роках ХХ століття проводились розкопки навколо собору і фрагментарні дослідження в нартексі. В 1992-1995 роках розкопки охопили близько 55 % території монастиря. В результаті було відкрито значні ділянки стін північної частини собору, “хрещальні”, а також зроблено шурфування фундаментів і досліджено центральну частину собору. Археологічні дослідження, що проведені при розкопках фундаментів собору у 1996-1997 роках, свідчать про наявність поселень на території монастиря в епоху докам'яного будівництва, що підтверджується існуванням культурного шару нижче подошви фундаментів ХІІ ст. на глибину приблизно 2 м [2]. До нашого часу із комплексу споруд Михайлівського монастиря збереглися: залишки фундаментів Михайлівського Золотоверхого собору та дзвіниці, трапезної церкви, два корпуси братських келій, співацький корпус, фундаменти однієї частини і фрагмент огорожі монастиря, господарські льохи. Їх розташування приведені на генеральному плані ансамблю. В 1996-1998 роках вдалося розкрити в плані практично всю площу Михайлівського Золотоверхого собору на глибину від 1,5-2 до 5 м. Також вдалося встановити об'ємно-просторову композицію первісного храму і різночасові періоди його розбудови і перебудови, виявити рівень залягання культурного шару, конструкцію підмурків і залишків мурування стін, відкрити понад триста поховань різних часів. В результаті проведених розкопок знайдено скарби і цінні археологічні знахідки. Восени 1998 року на північ від Михайлівського собору виявлено залишки мурованої споруди ХІІ століття [2].

Археологічні розкопки, проведені на території монастиря впродовж 1992-1995 та 1996-1998 років, дозволяють виділити в хронології будівництва Михайлівського Золотоверхого собору, який формувався впродовж дев'яти віків, такі основні періоди [2]:

1) створення первісного давньоруського ядра собору за часів князя Святополка Ізяславича в 1108-1113 роках. На основі наукових реконструкцій зовнішнього вигляду собору на первісному етапі, здійснених Ю. Асєєвим, М. Каргером, П. Раппопортом, В. Безякіним, Г. Івакіним, А. Реутовим, це був однобанний трьохапсидний шестистовпний храм з розмірами в плані 28,8 x 18,8 м;

2) прибудова до загального об'єму собору з півдня невеликого храму з розмірами в плані 10,8x8,6 м із заходу та півночі двох притворів. Цей однобанний чотирьохстовпний трьохапсидний храм, який помилково отримав в науковій літературі назву "хрещальня", був розібраний при розширенні бічних частин Михайлівського Золотоверхого собору у XVIII столітті. Майже не збереглися і стародавні притвори князівської доби;

3) наступний, третій період у формуванні об'ємно-просторової композиції собору датований XVII-XVIII століттями, тобто періодом панування стилю українського бароко. Такий значний відрізок в часі між другим і третім періодами будівництва пояснюється політичними і економічними складнощами, які переживала Україна і зокрема Київ, починаючи з татаро-монгольської навали і до часів польського панування.

Третій період пов'язаний з перебудовами давньоруських частин Михайлівського собору: було розібрано північний притвор, перебудовано західний притвор, добудовано північний і південний приділи, замінено підлогу, змінено загальну об'ємно-просторову композицію собору і збільшено кількість бань до семи, надано зовнішньому та внутрішньому оздобленню собору з приділами Св. Варвари та Св. Катерини барокового характеру.

Наявність слабких ґрунтів в основі собору зумовила необхідність підсилення мурування храму системою аркбутанів (по чотири з південного і північного боків та шість із західного).

В самому монастирі збудували також кілька барокових споруд, передусім муровану триярусну дзвіницю, муровану трапезну з церквою Іоанна Богослова і Економічну браму;

4) четвертий період формування композиції Михайлівського Золотоверхого собору пов'язаний з будівельними роботами XIX століття. В 1888 році собор відремонтовано і застосовано для опалення калориферну систему обігріву, канали якої проходили під бічними приділами Св. Варвари та Св. Катерини. Також здійснили добудову ряду допоміжних приміщень і замінили підлогу собору.

5) Найбільш значні будівельні роботи кінця XIX — початку XX століть проходили на так званому “гостиному дворі”, коли було споруджено в п’ять черг, з 1857 по 1907 рік, комплекс готелю Михайлівського монастиря, який став другим за розмірами готелем у місті після лаврського. Крім цього, в 1898-1902 роках побудовано новий корпус Варваринського відділення братських келій.

Свого найбільшого розквіту ансамбль Михайлівського Золотоверхого монастиря досяг в часи панування українського бароко у XVIII столітті. Саме тоді він став другим за значенням, після Софії Київської, ансамблем Верхнього міста, а дві дзвіниці – Софійського і Михайлівського монастирів – замкнули унікальну сакральну вісь.

При проведенні архітектурних досліджень та обмірів залишків собору передбачалася поетапна передача ділянок фундаментів для консервації та видачі рекомендацій проектувальникам. Планом проведення археологічних робіт 1996 року передбачалося проведення досліджень, пов’язаних із з’ясуванням первісної конструкції підмурків та вирішенням інших конструктивних питань, що визначалося необхідністю проектних розробок для відтворення пам’ятки.

Під час розкопок господарських льохів в березні 1997 року було виявлено, що цегляне мурування стін і склепінь знаходиться в незадовільному технічному стані, місцями сире, помітні місця протікання поверхневих вод, що тривало протягом довгого часу, є місця мурування з ознаками втрати несучої здатності. Цегла місцями крихка, мурування в пів-цегли не витримує тиск ґрунту. Таке мурування не є несучою стіною, воно призначене лише для облицювання ґрунтових стін та склепінь.

Приміщення льохів були розкопані не повністю через загрозу аварійних зрушень ділянок стін та склепінь.

При обстеженні у лютому 1997 року на фасаді Варваринського корпусу келій встановлена наявність тріщин деформаційного характеру.

Під час візуального обстеження фасадів Михайлівського корпусу братських келій у лютому 1997 року стан корпусу оцінено як задовільний, зафіксовано наявність тріщин у карнизі, арочних перемичках другого поверху, наскісні тріщини в цокольній частині кута, зорієнтованого у монастирський двір.

За даними огляду фасадів у лютому 1997 року встановлено наявність численних вертикальних і наскісних тріщин, що проходять по карнизах і перемичках. Зароблені тріщини відкривались знову, що свідчило про те, що деформації не стабілізувались і мали осадочний характер.

Висновки

1) Аналіз історії будівництва та експлуатації споруд, що збереглися на території монастиря і розташовані навколо залишків фундаменті собору, свідчить про те, що вони зазнали значних пошкоджень, перебудов, які

виконувались без врахування їх конструктивних особливостей і умов експлуатації, передбачених проектом [2].

2) Будівлі мали значну кількість тріщин осадочного характеру на фасадах, причому як тих, що були замуровані в процесі поточних ремонтів, так і таких, що розкрились в подальшому. Появу і розкриття тріщин можливо було пояснити як нерівномірністю деформацій просадочних ґрунтів при їх локальному зволоженні з несправних водонесучих комунікацій, так і змінами конструктивного характеру будівлях (надбудова, добудова, перепланування з розбиранням стін і влаштуванням додаткових прорізів), та зміною навантажень на основи і фундаменти внаслідок перебудов і змін функціонального призначення споруд. Закономірностей у зміні просадочних властивостей в плані собору не було виявлено, але за межами забудованої частини зафіксували ділянки із більш високим рівнем позначок відносної просадочності. Про наявність впливу нерівномірних деформацій свідчив той факт, що всі споруди, які збереглися на території Михайлівського монастиря, мали тріщини осадочного характеру [2].

3) На території Михайлівського собору мали місце залишки фундаментів споруд, які ще не досліджені археологами. Частина з них представляла історичну цінність, що було враховано при проведенні земляних робіт і прокладанні комунікацій при відтворенні Михайлівського Золотоверхого собору [2].

Література

1. Алтухов А.С. Разработка проектов реставрации памятников архитектуры / А.С. Алтухов, В.И. Балдин // Методика реставрации памятников архитектуры: Пособие для архитекторов-реставраторов.– М.,1961. – С.85-100.

2. Ескізний проект відтворення комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря у м. Києві. Том 4. Матеріали натурних досліджень. Книга 2. Звіт про науково-дослідну роботу вивчення умов будівельного майданчика Михайлівського монастиря у м. Києві. Розробка рекомендацій по відтворенню фундаментів і несучих конструкцій. Київ, 1997. – 138 с.

3. Закревский Н.Н. Описание Киева: вновь обработанное и значит.умнож.изд.с прил.рис. и черт. (в 2-х ч. / Н.Н.Закревский. – М.: Тип. Грачева и Ко, 1868. – 980 с.

4. Захарченко М.М. Киев теперь и прежде / М.М.Захарченко. – К.: Изд. С.В.Кульженко, 1888. – 290 с.

Аннотация:

Описаны исследования главной святыни восточного православия – Михайловского Златоверхого монастыря.

Ключевые слова: исследования, Михайловский Златоверхий монастырь, архитектура.

Annotation

Were described the investigations of the main sanctuary of Eastern Orthodox – the St. Michael's Gold-domed Monastery.

Key words: investigations, St. Michael's Gold-domed Monastery, architecture.